

Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Szeged

**Caesar mint antimodell? A Massilia ostromát megelőző
részek Caesar *Commentarii de bello civili*jében és Lucanus
*Pharsaliá*jában**

Készítette: Laurinyecz Szabolcs

Témavezetők: Dr. Illés Imre Áron, Dr. Nagyillés János

Tudományos Diákköri Pályázat

2025

Tartalomjegyzék

Bevezetés	1
Az antimodell-elmélet	3
Lexikai és szerkezeti vizsgálat	7
A célzatosság és narratív üzenetek vizsgálata	12
A Domitius-probléma	22
Összegzés	34
Bibliográfia:	35

Bevezetés

A dolgozatomban komparatív vizsgálatnak vetem alá a Massilia ostromát megelőző események elbeszélését Lucanus *Pharsaliájában* és Caesar *Commentarii de bello civili*jében.¹ A vizsgálat alapjául az ún. antimodell-elmélet szolgál, amit a dolgozat következő fejezetében röviden be is mutatok.² Témaválasztásomat több tényező is indokolja: vitás kérdés a Lucanus-szakirodalomban, hogy a történeti eseményekre vonatkozóan kik lehettek a költő forrásai.³ Így, noha csak egy rövidebb epizódját vizsgálom meg az „egésznek”, reményeim szerint eredményeimmel meg tudom erősíteni a nézetet, hogy Lucanus a Massilia-narratívája létrehozásához nemcsak közvetlenül használta Caesar szövegét, hanem annak bizonyos elemeire kifejezetten reflektál is. A vizsgálatra alapot ad, hogy az ostromot megelőző eseménysor mind Caesarnál, mind Lucanusnál olyan, jól körülhatárolható epizód, amelynek feldolgozására a jelen dolgozat terjedelmi keretei megfelelőek, és a két narratívában olyan szembetűnő párhuzamosságok találhatók, amelyek nem jelennek meg együttesen máshol a fennmaradt irodalmi hagyományban.⁴ A vizsgálatot előfeltevése az, hogy az antimodell-elmélet a kiválasztott *Pharsalia*-részek esetében is érvényes. Az antimodell-elmélet jegyében a teljes költeményre kiterjedő vizsgálat mindeddig nem született, így reményeim szerint új eredményekkel tudok szolgálni a kutatás számára. Vizsgálatomban a narratív azonosságokra és ellentétekre fordítok figyelmet: szövegszerű párhuzamokat fogok keresni, és olyan motivikus, ill. narratív üzenetek szintjén megjelenő egyezéseket és eltéréseket, amelyek arra engednek következtetni, hogy Lucanus kifejezetten a *Commentarii* egyes elemeit felhasználva állította össze saját interpretációját az eseményekről, és a *Pharsalia* vizsgált részletében olvasható Caesar-ellenes narratíva szándékosan a Caesarnál megjelenő narratív üzenetekre építkezik. Fontosnak tartom leszögezni, hogy a vizsgálatom irodalmi vizsgálat, azzal a kérdéssel a középpontban, hogy hogyan szolgálhatott Caesar szövege Lucanus számára modellként, így nem célom az esemény mögötti történeti valóság feltárása a szövegek alapján. Ezért lemondok

¹ Caesar polgárháborúról szóló művére, a *Commentarii de bello civili*re ezentúl „*Commentarii*”-ként fogok hivatkozni a dolgozatomban.

² Ld. a 3. oldaltól.

³ Ennek rövid áttekintését ld. az antimodell-elméletet tárgyaló részben, a 3. oldaltól.

⁴ Önálló, kerek-egész formában fennmaradt Massilia-narratíva csak Caesarnál és Lucanusnál található. Cassius Dio két *caputot* szentel a teljes eseménynek (41.19; 41.25.) és egyszer említést tesz róla (41.21.). Florus egy *caputot* (2.13.23.), amelynél MASTERS (1992): 13. Lucanus hatására hívja fel a figyelmet. Appianos csak említést tesz rá (*BCiv.* 2.47.), ahogy Plutarchos (*Caes.* 16.) is. Suetonius egy mondatban összefoglalja (*Iul.* 34.2.), és egyszer említi (*Nero* 2.4.) az eseményt. Tudunk viszont arról, hogy Liviusnak is volt Massilia-narratívája (vö. *Per.* 110.), de nem tudjuk megállapítani, hogy ez mennyire volt részletes.

arról, hogy a történeti háttérrel ismertessem és bemutassam, hogy a vizsgált narratívák hogyan illeszkednek ebbe, valamint hogy a szövegek mely állításait tudjuk történetileg hitelesnek vagy hiteltelennek tekinteni más források tükrében. Dolgozatom viszont a történettudomány számára is hasznos adalékot szolgáltat, ha a vizsgálat alapján valószínűsíthetővé válik, hogy a Lucanus és Caesar közötti eltérések egy része abból fakad, hogy Lucanus az eseménynél Caesar narratíváját írja felül, és változtatja az ellenkezőjére. A szóban forgó helyeken felmerül a gyanú, hogy az adott eseményre vonatkozóan Lucanusnak így történeti szempontból nincsen forrásértéke.

Az antimodell-elmélet

Először be szeretném mutatni az ún. antimodell-elméletet, amelyet a megvizsgált Caesar- és Lucanus-szöveghelyekre alkalmazni fogok. René Pichon⁵ nyomán a 20. század elejétől kezdve terjedt el a tézis, hogy Lucanus történeti információinak a forrása Livius volt.⁶ Zissos meggyőzően mutatja be, hogy bár Lucanus használta Livius,⁷ az elmélet mégis problematikus, mivel Livius Caesar és Pompeius közötti polgárháborúról szóló könyvei nem maradtak fenn. „*Annak, hogy egy fenn-nem-maradt szöveg egyedüli és meghatározó jelentőségére hivatkozunk, megvan az a nagy előnye, hogy ez nem cáfolható meg határozottan.*” – mutat rá Zissos,⁸ de véleményem szerint ugyanemiatt problematikus is érvelni a kizárólagos jelentősége mellett. Véleményem szerint nincs okunk feltételezni, hogy kizárólag Livius volt a forrás. A kutatás is nyitott volt a lehetőségre, hogy Lucanus Livius mellett más forrásokat is használhatott, köztük Caesar *Commentariiját* is.⁹ Griset, Haffter és Rambaud munkái alapján¹⁰ megszületett az elmélet, hogy Lucanus költeménye válaszreakció a *Commentarii de bello civilire*, amit Jamie Masters dolgozott ki a legrészletesebben 1992-es munkájában, a *Poetry and Civil War in Lucan's Bellum Civile*-ben. Masters a három imént említett kutató hipotézisét felhasználva¹¹ megfogalmazta, hogy Lucanus Caesar *Commentariiját* nem pusztán forrásnak, hanem kiindulópontnak tekintette ahhoz, hogy saját Caesar-ellenes narratíváját létrehozza. Így, ahogy a vergiliusi epikus hagyománnyal szemben a *Pharsalia* „anti-Aeneisnek”, úgy a

⁵ Ld. PICHON (1912). LINTOTT (1971): 489. a következőképpen foglalta össze Pichon érvelését: „Pichon's argument otherwise depends on two hypotheses: (a) any similarity between Lucan and other post-Augustan authors must be the result of common dependence on Livy, (b) Lucan himself was likely to have used a single source.” Vö. PICHON (1912): 53.: „Si une documentation relativement récente et assez simple suffit aux historiens de métier, à plus forte raison Lucain a-t-il dû s'en contenter. Rien ne nous permet de croire qu'il fût plus épris d'investigations minutieuses et pénibles qu'on ne l'était communément alors.” PICHON (1912): 59.: „Cette concordance ne prouve pas du tout que Lucain se soit inspiré de César, puisque les mêmes faits devaient figurer aussi dans le récit de Tite-Live.”

⁶ A tézis támogatói az újabb szakirodalomban: MAYER (1981): 8-9. és RADICKE (2004): 29-41. FANTHAM (1992): 20. véleménye „köztesnek” mondható: szerinte Lucanus fő forrása a *Pharsalia* 2. könyvéhez Livius azonos eseményeket tárgyaló (109-112) könyvei voltak, és a hasonlóságok Caesar és Lucanus narratívái között nagyobb részben abból adódnak, hogy Livius Caesar narratíváját használta ezeknek az eseményeknek a leírásához, de azt is kijelenti, hogy Lucanus a brundisiumi tengeri blokád (2.650-703.) és dyrrachiumi ostromművek (6.29-63) leírásához feltehetően közvetlenül Caesar szövegét használta. ALBRECHT (2012): 770. szerint nem valószínű Caesar *Commentariijának* a közvetlen használata.

⁷ A fennmaradt tartalmi összefoglalókból (*Periochae*), későbbi szerzők Liviusra hivatkozásából ez igazolható, ld. pl. LINTOTT (1971): 489; ROCHE (2019): 42.

⁸ ZISSOS (2017): 138-139. Az idézetben szereplő kiemelés tőlem származik.

⁹ Ennek egy rövid összefoglalását ld. LINTOTT (1971): 489.

¹⁰ GRISET (1954); HAFFTER (1957); RAMBAUD (1960).

¹¹ Meg kell említeni, hogy MASTERS (1992) munkája az említett kutatók eredményein kívül nagymértékben támaszkodott még BACHOFEN (1972) disszertációjára, aki a teljes *Commentariit* és *Pharsaliát* érintő tartalmi összehasonlítást készített, de a kimutatott egyezések, különbségek alapján nem vont le következtetést.

történelem területén Caesar *Commentarii*jével szembeni ellensúlynak tekinthető.¹² Joseph véleményem szerint remekül összefoglalja, hogy ez hogyan valósul meg a szövegben: amit Caesar a céljainak megfelelően fontosnak tart elbeszélni, kihangsúlyoz, azt Lucanus igyekszik kihagyni, felülrni vagy más módon eltorzítani, és amit Caesar marginálisnak igyekszik beállítani vagy el akar hallgatni, azt Lucanus kifejezetten kihangsúlyozza.¹³ Lucanusnál sok esetben felfedezhetőek a Caesarnál is meglévő jelenetek, motívumok, narratív üzenetek, csakhogy Caesar narratív céljával éppen ellentétes célt szolgálnak.¹⁴ Tehát Lucanus kifejezetten a *Commentarii* narratívájának elemeit írja felül és helyezi más megvilágításba, vagy változtatja éppen az ellenkezőjére, azaz Caesar szövege antimodell Lucanus számára. Véleményem szerint ez a *Pharsalia*-olvasat helyes, sőt, egy belső érv is támogatja, mégpedig a 9. könyvben megszólaló lucanusi *ars poetica*:

„*o sacer et magnus vatum labor! omnia fato / eripis et populis donas mortalibus aevum. / invidia sacrae, Caesar, ne tangere famae; / nam, siquid Latiis fas est promittere Musis, / quantum Zmyrnaei durabunt vatis honores, / venturi me teque legent; Pharsalia nostra / vivet, et a nullo tenebris damnabimur aevo.*”¹⁵

„*Ó, szent és hatalmas költői munka! Mindent kiragadsz a végzet kezéből és örökkévalósággal ajándékozod meg a halandókat. Caesar, ne irigyeld meg a szent hírüket: ugyanis, ha szabad a latin múzsáknak bármit ígérni, ameddig Homéros hírneve él, a jövő emberei olvasni fognak engem és téged, a pharsalosi történet a miénkként fog élni, és nem lesz kor, amely az árnyak közé száműz minket.*”

A dolgozat terjedelmi korlátaira és tartalmi kereteire való tekintettel nem vállalkozom arra, hogy ezt a hatalmas szakirodalommal rendelkező részletet mélyen elemezzem, csupán az általam preferált olvasat rövid bemutatására szorítkozom. Lucanus a *Pharsalia* több helyén hivatkozik vatesként önmagára,¹⁶ ezért úgy gondolom, hogy ezen a helyen azt hangsúlyozza, tudatosítja, hogy a költészet e hatalma őt is megilleti. Ezzel készíti elő a terepet a továbbiakhoz:

¹² „(...) I wish here to sustain the hypothesis, advanced first by Griset, Haffter and Rambaud, that Lucan’s *Bellum Civile* is a deliberate counterpoise to Caesar’s commentary of the same name; that, in short, just as Lucan opposes and confronts Virgil in the domain of literary epic, so does he oppose and confront Caesar in the domain of history” (MASTERS (1992): 17-18.).

¹³ JOSEPH (2018): 298.

¹⁴ Vö. JOSEPH (2018): 301-302.

¹⁵ Luc. 9.980–986.

¹⁶ Luc. 1.63; 7.553. Lucanus *vates* voltához ld. O’HIGGINS (1988)

az epikus költő hagyományos feladata az, hogy a hősök hírnevét megörökítse: ahogy Trója hősei is továbbélnek a költészetben,¹⁷ úgy Lucanus is rendelkezik azzal az erővel, hogy a saját „hőseinek” örökkévalóságot adjon. Lucanus azonban ezt nem egy hagyományos epikus elbeszélőként teszi. Ahogy Nagyillés rámutat: „(...) *míg az epikus költő általában a jó hír megörökítésére törekszik, a lucanusi értelemben vett vates jutalmaz vagy büntet a hír megörökítésével.*”¹⁸ Ennek megfelelően Lucanus Caesar dicstelen tetteinek ad örökkévalóságot, ami büntetés. Ehhez járul hozzá a 985-986. verssor, és különösen a „*venturi me / teque legent.*” Véleményem szerint ez tudatos költői reflexió Lucanus részéről arra a tényre, hogy Caesar íróként is működött, és van egy olyan irodalmi műve, ami ugyanazt az eseményt beszéli el, mint a *Pharsalia*.¹⁹ A jövőben olvasni fogják Caesart, és a beszámolóját a római polgárháborúról, a benne rejlő minden célzatossággal és propagandával együtt, de olvasni fogják a *Pharsaliát* is, ezért Lucanus szövege Caesaréhoz képest egyfajta ellensúlyként működik. Rossi szerint, ha az antimodell-elmélet helyes, az idézett *locus* költői manifesztum: „(...) „*a jövő nemzedékei olvasni fognak téged és engem, az én narratívámat és a te narratívádat, Lucanus Bellum Civilejét és Caesar Bellum Civilejét.*” *De egyik verzió sem lehet több önmagánál: csupán részrehajló elbeszélések a megmásíthatatlan múltrol.*”²⁰ Joseph még sarkosabban fogalmaz: szerinte a 985-986. sorban olvasható kijelentés kihívás: Lucanus a magáénak vindikálja a polgárháború történetét, amelyre úgy fognak emlékezni, ahogy ő akarja, és nem úgy, ahogy Caesar.²¹

Ennek a *Pharsalia*-értelmezésnek a szellemiségében születtek az újabb szakirodalomban olyan munkák, amelyek példákat hoznak arra, hogy Lucanus bizonyos *locus*oknál, ill. motívumok és üzenetek kapcsán reflektál Caesar szövegére. Lounsbury szerint Lucanus Domitius haláljelenetével Caesar Crastinus-alakjára reagál.²² Masters ugyanennek a jelenetnek az elemzésében arra mutat rá, hogy Lucanus kifejezetten Caesar narratív üzenetével és szóhasználatával „játszik” - erre az olvasatra hamarosan magam is kitérek.²³ Roche megemlíti, hogy Pompeius beszéde a pharsalosi csata előtt Lucanus szövegében számos

¹⁷ „(...) *multum debentis vatibus umbras.*” (Luc. 9.963.)

¹⁸ NAGYILLÉS (2015): 138.

¹⁹ WICK (2004): 419. megfogalmazásában: „Lautet zudem der Titel von Lukans Epos *Bellum civile*, ist es fast unmöglich, hier nicht an die Leser *beider* Werke zu denken. Man kann sich des Eindrucks nicht erwehren, Lukan habe extra eine solche Formulierung gewählt, die sowohl seiner Rolle als vates, des alleinigen Ruhmbewahrers (...), als auch der Wirklichkeit (gleichzeitige Existenz der commentarii) gerecht wird.”

²⁰ ROSSI (2004): 324.: „(...) „the future generations will read you and me, my account and your account, Lucan's *Bellum Civile* and Caesar's *Bellum Civile*.” Yet both versions are just what they are. They are only partial accounts of an irretrievable past.”

²¹ JOSEPH (2018): 300; ld. még: JOSEPH (2017): 109.

²² LOUNSBURY (1975): 209-212.

²³ MASTERS (1994): 167-168; ld. a 30. oldaltól.

párhuzamosságot mutat a caesari verzióval.²⁴ Joseph több különböző megközelítésben vizsgálja, hogy Lucanus milyen kiindulópontok mentén reagálhat Caesar művére,²⁵ a *celeritas*-motívummal kapcsolatos megállapításait a dolgozat egy későbbi szakaszában röviden én is bemutatom.²⁶ Ezt a megközelítést követve vállalkoztam arra, hogy az általam kiválasztott két *locus* összehasonlítsam, és megvizsgáljam, hogy kimutatható-e, hogy Lucanus reagál Caesar narratívájára, akár szövegszerű párhuzamok, akár motívumok vagy narratív üzenetek formájában. A szakirodalomban található példák, bizonyítékok alapján azt gondolom, hogy az antimodell-elmélet helyes, és feltételezésem szerint az általam kiválasztott két *locus* esetében is kimutatható, hogy Caesar szövege Lucanus számára antimodell volt. Reményeim szerint újabb példákkal gazdagíthatom a *Pharsaliában* felfedezett szövegszerű „antipárhuzamok” sorát, és adalékokat nyújthatok ahhoz, hogy Lucanus hogyan reagált a szövegében Caesar narratív üzeneteire.

²⁴ ROCHE (2019): 11.

²⁵ JOSEPH (2018): 298-303.

²⁶ Ld. a 19. oldaltól.

Lexikai és szerkezeti vizsgálat

A Massilia ostromához vezető eseménysort bemutató két részlet, amelyet meg fogok vizsgálni, a *Commentarii* 1. könyvének 34-36. *caputjában* és a *Pharsalia* a 3. könyvének 298-372. sorában olvasható. Úgy gondolom, hogy ha a *locusok* közötti hasonlóságok csak egy-egy részre korlátozódnának, túl merész lenne a hipotézis, hogy Lucanus Caesar szövegét antimodellként használta, csak hogy a *Pharsalia* vizsgált szakaszában szép számmal találhatók olyan jelenetek és motívumok, amelyek Caesarnál is szerepelnek, és amelyeknél Lucanus kifejezetten Caesar szövegével „játszik”, szándékosan forgatja ki vagy torzítja el a *Commentarii* szövegének bizonyos elemeit, üzeneteit. Ez valószínűvé teszi, hogy Lucanus szándékosan használta antimodellként Caesar szövegét. Az a tény pedig, hogy a *Pharsaliában* számos esetben valószínűsíthető, hogy Caesar szövege volt Lucanus forrása,²⁷ még valószínűbbé teszi feltételezésemet. Be fogok mutatni olyan szembeötlő párhuzamosságokat a szövegek között, amelyek alapján biztosra vehetjük, hogy a szóban forgó eseménysornál a két mű között szövegszerű kapcsolat áll fenn, és Lucanus antimodellként használta Caesar művét:

Caesar szövegében a massiliai követek kijelentik, hogy észrevették, hogy a római nép két táborra szakadt, és nem tisztük és nem is áll hatalmukban eldönteni, hogy melyik tábor képviseli az igazabb ügyet. Ezzel semlegességüket hangsúlyozzák. Ugyanez az érv a massiliai követek részéről a *Pharsaliában* is elhangzik:

„(...) <i>intellegere se divisum esse populum Romanum in partes duas; neque sui iudicii neque suarum esse virium discernere, utra pars iustiore habeat causam.</i> ” ²⁸	„ <i>Si caelicolis furor arma dedisset / aut si terrigenae temptarent astra gigantes, / non tamen auderet pietas humana vel armis / vel votis prodesse Iovi (...)</i> ” ³⁰
--	---

„Észrevették, hogy a római nép két táborra szakadt. Nem tisztük és nem is áll a hatalmukban eldönteni, hogy melyik tábor képviseli az igazabb ügyet.” ²⁹	„Ha a harag fegyverbe hívná az isteneket, vagy ha a földszülte gigászok rátörnének az égre, még akkor sem merhetné az istenfélő halandó akár szóval, akár tettel Iuppitert segíteni”
---	--

²⁷ Ld. az antimodell-elmélethez kapcsolódó, és a Domitiusról szóló részeket, a 3. és 22. oldalaktól

²⁸ Caes. BC. 1.35.3.

²⁹ A dolgozatban szereplő fordítások a sajátjaim.

³⁰ Luc. 3.315–318.

Lucanus *mutatis mutandis* ugyanazt mondja ki, mint ami Caesarnál olvasható: lévén, hogy sokkal jelentéktelenebb létező a világban, mint a gigászok vagy az istenek, halandó ember nem veheti a bátorságot, hogy részt vegyen az istenek harcában vagy a *gigantomachiában*, éppúgy az sem helyes, hogy Massilia részt vállaljon egy saját jelentőségén messze túlmutató léptékű konfliktusban, a római polgárháborúban. A *Pharsalia* 3. könyvét feldolgozó kommentárjában Hunink is rámutat arra, hogy ez a Lucanusnál szereplő érv megtalálható Caesar szövegében is,³¹ de a tény megállapításán túl további következtetést nem von le. Jómagam ennek az egyezésnek nagyobb jelentőséget tulajdonítok: Caesar szövegével való „játék”, a nála szereplő érv epikus formába való átültetése lehet, és arra enged következtetni, hogy Lucanus a Massilia-epizód e mozzanatának a kidolgozásához is forrásként, antimodellként használta Caesar művét.

Mielőtt sor kerülne az ostromra, a felek tárgyalnak, és mindkét narratívában beszédek hangzanak el. Ha szerkezetileg vizsgáljuk a tárgyalások elbeszélését a két szerzőnél, Caesar azt állítja, hogy ő hívja magához Massilia vezetőit, ő kezd velük tárgyalni, és beszédet intéz hozzájuk. Lucanus épp az ellenkezőjét mondja: a massiliaiak járulnak Caesar elé, ők kezdeményeznek beszédükkel tárgyalást, és Caesar az, aki az első beszédre reagál. Ebben az összefüggésben különösen fontos, hogy Caesar beszámolója szerint Massilia Pompeiushoz áll közelebb, Caesart bezárt kapukkal fogadja és fegyverkezik ellene:

*„(...) legatos Massilienses (...) Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesari clauserant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant.”*³²

„A massiliai követeket Pompeius arra bízta, hogy Caesar új jószolgálati miatt ne feledkezzenek meg az ő jótéteményeiről. Miután megkapták ezt a meghagyást, a massiliaiak bezárták Caesarral szemben a kapukat, magukhoz hívták a barbár albicusokat, akik a Massilia körüli hegyeket lakták és régóta a szövetségeseik voltak, a gabonát a környező

³¹ HUNINK (1992): 150

³² Caes. BC. 1.34.1–2.

területekről és minden erődből a városba gyűjtötték össze, fegyvergyártó műhelyeket létesítettek a városban, a falakat, kapukat és hajóhadat elkezdtek megerősíteni.”

Caesar erre reagál azzal, hogy tárgyalásokat kezdeményez, és magához hívja Massilia vezetőit. Azt mondja nekik, hogy ne vállalják a kezdődőfélben lévő háború ódiumát:

“Evocat ad se Caesar Massilia XV primos; cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur”³³

„Caesar magához hívta Massilia tizenöt főemberét. Arról tárgyalt velük, hogy a kitörőfélben lévő háború ne a massiliaiak miatt kezdődjön el.”

Lucanusnál ezzel éppen ellenkezőleg azt olvassuk, hogy Caesar közeledik a hadseregével agresszorként, a massiliaiak a béke olajágával vonulnak elé, békíteni próbálják a hadvezért, és szeretnék lebeszélni a háborús szándékairól:

„(...) tamen ante furorem / indomitum durumque viri [sc. Caesaris] deflectere mentem / pacifico sermone parant hostemque propinquum / orant Cecropiae praelata fronde Minervae.”³⁴

„De először békítő beszéddel készültek, hogy lecsillapítsák az ő [ti. Caesar] vad haragját, és kegyetlen szándékától eltérítsék, és az athéni Minerva olajágát magukkal hozva kérlelték a közeledő ellenséget.”

Már Bachofen rámutat, hogy a narratívák e pontján a szerepek fel vannak cserélve: Caesart a *Commentarii* szerint zárt kapuk fogadják, emiatt kezdeményez tárgyalásokat a massiliaiakkal, és célja a konfliktus elkerülése. Lucanusnál viszont neki kell először a massiliaiak önmérsékeltre intő beszédét meghallgatnia.³⁵ A *Commentarii* szerint tehát Caesar a béke megőrzése érdekében kezdeményez tárgyalásokat a fegyverkező massiliaiakkal, a *Pharsaliában* viszont a massiliaiak kezdenek tárgyalásokat a béke megőrzése érdekében a velük szemben agresszorként fellépő Caesarral. Masters szintén felhívja rá a figyelmet, hogy Lucanus

³³ Caes. BC. 1.35.1.

³⁴ Luc. 3.303–306.

³⁵ BACHOFEN (1972): 103.

és Caesar ellenkező előjellel jelöli ki, hogy ki az agresszor és ki a sértett.³⁶ Lucanus vonatkozó szövege tehát ebből a szempontból egyszerre dramaturgiája és az események interpretációja szempontjából is inverze Caesar szövegének: a két narratívában található beszédek és a beszédek tartalma által kijelölt szerepek is felcserélődnek. Megítélésem szerint ez az eltérés további bizonyíték arra, hogy Lucanus felhasználta Caesart: egy olyan „antipárhuzam”, amelyben Lucanus Caesar narratíváját írja felül a saját elbeszélése létrehozásához.

További „antipárhuzam” a vizsgált szövegekben Caesar városból való kizárásának kezelése. Caesar azt állítja, hogy a massiliaiak az ő érkezésekor már készültek a háborúra, és kizárták a városból. Lucanus mindkettőnek az ellenkezőjét mondja: szerinte a massiliaiak kifejezetten javasolják neki, hogy bízta magát a város falaira, vonuljon a falak közé, és ezzel tegye lehetővé, hogy a háborút „zárhassák ki” a falakon kívülre. A *clausurant - excludique* hasonlósága talán nem véletlen: Lucanus ezzel a markerrel arra hívhatta fel a figyelmet, hogy itt is egy, a *Commentariib*ban szereplő állítással „játszik”:

„*Massilienses portas Caesari clausurant*”³⁷ „(...) *nostrisque velis te credere muris /*
excludique *sinas admisso Caesare*
 „*A massiliaiak bezárták Caesarral szemben bellum.*”³⁸
a kapuikat.”

„*Bízd rá magad a falainkra, és hagyd, hogy*
Caesar beengedésével a háborút zárhassuk
ki.”

Lucanusnál másik, Caesar *Commentariij*ával ellentétes előjelű állítás is található. A Caesarral folytatott tárgyalások során a massiliaiak hangoztatják, hogy semlegességük fenntartása érdekében sem Caesart, sem Pompeiust nem szabad a városba beengedniük. Lucanusnál ez is megfordul: nála a massiliaiak éppen azt mondják, hogy a városuk hajlandó semleges terepet biztosítani Caesar és Pompeius számára, mindkettőjüknek felajánlják a városba való belépés lehetőségét, amennyiben ez a megbékélést szolgálja:

³⁶ MASTERS (1992): 22. MASTERS (1992): 23-24. azt is Caesar szövege deformálásának tekinti a *Pharsalia* 3. könyvében, hogy Lucanus nem tárgyalja párhuzamosan a massiliai eseményeket a hispaniai eseményekkel, ahogy Caesar teszi, hanem önálló, összefüggő epizódot kap először az egyik, majd a másik: Masters szerint Lucanus ezzel szándékosan megkérdőjelezi a *Commentarii* narratív technikáját, amely Caesart igyekszik a középpontban tartani. Mivel én a teljes Massilia-narratíváknak csak egy-egy részét vizsgálom, ennek a kérdésnek a megítélésére nem vállalkozom. Caesar narratív technikájához a Massilia-epizódot illetően ld. KRAUS (2007).

³⁷ Caes. BC. 1.34.2.

³⁸ Luc. 3.331–332.

„(...) [sc. Massilienses renuntiant se] debere „sit locus (...) Magnoque tibi / tutus (...) (...) neutrum eorum (...) aut urbe aut / foedera si placeant, sit quo veniatis portibus recipere.”³⁹ inermes.”⁴⁰

„[ti. a massilaiak azt válaszolták, hogy] „Legyen ez biztos hely Magnus számára is és egyiküket sem szabad akár városba, akár a számodra is, ez legyen az a hely, ahová kikötőbe beengedniük.” fegyvertelenül jöttök, ha a megegyezés kívánatos”

A többszörös szövegszerű „antipárhuzamok” összességében azt a megalapozott benyomást keltik, hogy a Massilia ostromához vezető eseménysor Caesar általi leírása forrásul szolgált Lucanusnak a *Pharsalia* vonatkozó elbeszélésének megírása során, Lucanus a *Commentarii* narratívájának számos elemét fel is használja, de módosítja, sőt egyenesen ellenkezőjükre fordítja őket. Véleményem szerint ezzel az a célja, hogy narratíváját saját interpretációjának közvetítésére használja, és nagyon valószínű, hogy a polgárháborús története e nagyon fontos pontjának, a Massilia-epizódnak taglalásához kifejezetten Caesar vonatkozó narratívájára hivatkozik antimodellként.

³⁹ Caes. BC. 1.35.6.

⁴⁰ Luc. 3.333–335.

A célzatosság és narratív üzenetek vizsgálata

Vizsgálataim következő részében átfogóbban interpretálom a két szövegrészletet: további adalékokat keresek annak bemutatására, hogy Lucanus narratívája szembemegy a Caesar művében valószínűsíthető narratív célokkal, üzenetekkel, remélve, hogy eredményeimmel újabb adalékokat szolgáltatok ahhoz, hogy Lucanus antimodellként használta Caesar szövegét. A vizsgálat során először Caesar *Commentarij*ának három *locusa* alapján mutatom be a teljes művet átható szerzői célzatosságot, propagandisztikus üzeneteket a polgárháború történetének elbeszélésében. Az egyik a *clementia* hangsúlyozása Caesar egész művében: a vizsgált 34. *caput* pedig éppen Caesar *clementiájának* kiemelésével kezdődik:

„(...) [sc. Caesar] cognoscit missum a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis ante diebus Corfinio captum ipse dimiserat; profectum item Domitium ad occupandam Massiliam navibus actuariis septem (...)”⁴¹

„[ti. Caesar] megtudta, hogy Pompeius elküldte Vibullius Rufust, akit néhány nappal korábban Caesar sajátkezűleg engedett szabadon, miután Corfiniumban fogságba esett. Megtudta, hogy Domitius szintén megindult, Massilia elfoglalására, hét gyorsevezős hajóval”

Caesar tudomást szerez arról, hogy a Corfiniumban fogságba esett, majd általa szabadon engedett Vibullius Rufust Pompeius Hispaniába küldte. Rögtön utána a szintén Corfiniumnál fogságba esett Domitiust is említi, és kihangsúlyozza, hogy megvédte a katonái sértegetéseitől, és szabadon engedte az összes többi fogollyal együtt:

„Hos omnes productos a contumeliis militum conviciisque prohibet [sc. Caesar]; (...) dimittit omnes incolumes.”⁴²

„Miután mindannyiukat elővezették, [ti. Caesar] megvédte őket a katonák bántalmazásaitól és szidalmaitól. Mindannyiukat bántatlanul elengedte.”

⁴¹ Caes. BC. 1.34.1.

⁴² Caes. BC. 1.23.2.

Caesar tehát az önreprezentációja szerint *clemens* volt az ellene vétőkkel szemben, Domitius azonban a nagylelkű gesztusa ellenére adandó alkalommal újból ellene fordult. Lucanus Massilia-epizódjában viszont Domitius egyáltalán nem is szerepel. Azt, hogy ennek mi lehet az oka, és milyen írói célt szolgálhat, valamint hogy hogyan illeszkedik ez a tény a feltételezett antimodell-elméletbe, később önálló szakaszt szentelek, ahol részletesen tárgyalom majd a Domitiusszal szemben gyakorolt caesari *clementiát* illető kérdéseket is.⁴³

Caesar másik fontos üzenete narratíváján belüli önreprezentációjában a következő mozzanattal kapcsolatos: Caesar arról számol be, hogy őt Massilia zárt kapukkal fogadja, sőt a Pompeiusszal szimpatizáló város fegyverkezik is ellene, ő azonban még ennek ellenére sem támadja meg a várost habozás nélkül, hanem tárgyalásokba kezd a konfliktus elkerülése érdekében:

„(...) [*Massilienses*] Pompeius erat adhortatus, ne nova Caesaris officia veterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis Massilienses portas Caesari clausurant; Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant montesque supra Massiliam incolebant, ad se vocaverant; frumentum ex finitimis regionibus atque ex omnibus castellis in urbem convexerant; armorum officinas in urbe instituerant; muros, portas, classem reficiebant. [35] Evocat ad se Caesar Massilia XV primos; cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur (...)”⁴⁴

„A massiliai követeket Pompeius arra bízta, hogy Caesar új jószolgálati miatt ne feledkezzenek meg az ő jótéteményeiről. Miután megkapták ezt a meghagyást, a massiliaiak bezárták Caesarral szemben a kapukat, magukhoz hívták a barbár albicusokat, akik a Massilia körüli hegyeket lakták és régóta a szövetségeseik voltak, a gabonát a környező területekről és minden erődből a városba gyűjtötték össze, fegyvergyártó műhelyeket létesítettek a városban, a falakat, kapukat és hajóhadat elkezdtek megerősíteni. [35] Caesar magához hívta Massilia tizenöt főemberét. Arról tárgyalt velük, hogy a kitörőfélben lévő háború ne a massiliaiak miatt kezdődjön el.”

⁴³ Ld. a 22. oldaltól.

⁴⁴ Caes. BC. 1.34.2; 1.35.1.

Caesar itt és a *Commentarii* számos más helyén is gyakran hangsúlyozza, hogy törekszik a konfliktusok békés rendezésére.⁴⁵ Barwick kimutatja, hogy Caesar gondosan és igen részletesen jegyzi fel erre irányuló fáradozásait még akkor is, ha a tárgyalat esemény végkimenetele szempontjából ezek teljesen jelentéktelenek és lényegtelenek. Caesar újra és újra elbeszéli, hogyan próbálta tárgyalásokkal megszüntetni az ellenségeskedést, és hogy feneklett meg minden ilyen törekvése ellenségei igazságtalanságán, gyűlöletén és megbékíthetetlenségén.⁴⁶ Pontosan ez történik a vizsgált epizód esetében is: a tárgyalások alatt megérkezik Domitius, akit Caesar elbeszélése szerint a város befogad, és a hadügyek főparancsnokává is tesz, és az ő vezetésével még komolyabb fegyverkezés kezdődik:

*„Haec dum inter eos aguntur, Domitius navibus Massiliam pervenit atque ab eis receptus urbi praeficitur; summa ei belli administrandi permittitur. Eius imperio classem quoquo versus dimittunt; onerarias naves, quas ubique possunt, deprehendunt atque in portum deducunt, parum clavis aut materia atque armamentis instructis ad reliquas armandas reficiendasque utuntur; frumenti quod inventum est, in publicum conferunt; reliquas merces commeatusque ad obsidionem urbis, si accidat, reservant.”*⁴⁷

„Amíg egymás között ezekről tárgyaltak, Domitius hajókkal Massiliához érkezett, akit a massiliaiak befogadtak, és rábízta a városukat: megbízta a katonai főparancsnoksággal. Az ő parancsára mindenhová szétküldték a flottájukat: ahol csak lehetett, teherhajókat foglaltak le és a kikötőjükbe vonták. Amelyek rossz kormányművel, vagy rossz vitorlaszerkezettel voltak felszerelve, vagy rossz fából voltak, azokat a többi hajó felszerelésére és kijavítására használták fel. Onnan, ahol csak akadt, a város raktárába gyűjtötték össze a gabonát és a maradék javakat és élelmet félretették a város ostromára – hogyha erre sor kerülne.”

Caesar látszólag csak a tényeket sorolja fel, objektíven, csak hogy a narratíva mögöttes célja az, hogy demonstrálja az olvasónak: Caesar *clemens* volt, kegyelmet gyakorolt az ellenségeivel szemben, szabadon engedte Domitiust, s ő ezért azzal fizetett, hogy visszaállt

⁴⁵ HAVAS (1968): 28. Havas ezt *pax*nak nevezi, ezzel összefüggésben mutat rá, hogy a *pax* és *otium* szavak megtalálhatóak Caesar „szótárában” is.

⁴⁶ BARWICK (1951): 47-48.

⁴⁷ Caes. BC. 1.36.1–2.

Caesar ellenségeinek a táborába. Massilia városa pedig félre akarja vezetni: bár valójában a pompejánus párt támogatására fegyverkezik, a semlegességét hangsúlyozza:

„(...) *legati [sc. Massilienses] (...) Caesari renuntiant: (...) parem se quoque voluntatem tribuere debere [sc. et Caesari et Pompeio] et neutrum eorum contra alterum iuvare aut urbe aut portibus recipere.*”⁴⁸

„A [ti. massiliai] követek ezt válaszolták Caesarnak: Egyforma jóakaratot kell tanúsítaniuk [ti. mind Caesar, mind Pompeius számára], és egyiküket sem szabad a másikuk ellen segíteniük, sem a városba, sem a kikötőbe beengedniük.”

Mint Carter rámutat, Caesar az objektív elbeszélő álarcát ölti, és nem teszi szóvá, hogy a massiliaiak nem egyenesek: ehelyett egyszerűen egymás mellé tesz a narratívájában két elemet: a massiliaiak kijelentik, hogy semlegesek kívánnak maradni, ugyanakkor a közben megérkező Domitiust nemcsak hogy befogadják, hanem a hadvezetéssel is megbízzák.⁴⁹ Ennek fényében „semlegességük” értelemszerűen álságos színben tűnik fel, s mint Bachofen írja, Caesar ezt le is leplezi:⁵⁰ nyilvánvalóan éles ellentétben áll a polgárháborúból kimaradni akarás hangsúlyozása azzal, hogy fegyverkeznek és a pompejánus oldalhoz közelednek. Végeredményben a *Commentarii* narratívájának üzenete az, hogy Caesarnak nem volt más választása: a helyzetet ugyan békétűrően kezelte és minden igyekezetével azon volt, hogy ne eszkalálódjon a konfliktus, végül mégis a harc mellett kellett döntenie, mivel semmilyen más lehetősége nem maradt. A 36. *caput* végén kijelenti, Caesar *ezeztől a jogtalanságoktól felháborodva*⁵¹ fogott a város ostromához.

Ugyanezt a *Pharsalia* úgy adja elő, hogy Caesarnak nem volt komoly indoka a harc megkezdésére, mint ezt Masters is kiemeli utalva Bachofenre is, aki szerint Lucanus elbeszélése alapján a harc kiváltó oka nem más, mint Caesar haragja,⁵² és azt is hozzáteszi, hogy Caesar Lucanus narratívája szerint Massiliában egyszerűen azért harcol, mert ő *olyan ember, aki harcol*.⁵³ Kiválóan példázzák ezt a következő szakaszok:

⁴⁸ Caes. BC. 1.35.3; 1.35.5.

⁴⁹ CARTER (1991): 186.

⁵⁰ BACHOFEN (1972): 102.

⁵¹ „*Quibus iniuriis permotus (...)*” (Caes. BC. 1.36.3.)

⁵² BACHOFEN (1972): 104.

⁵³ „Caesar fights because he is the sort of person who *would*” (MASTERS (1992): 22.)

*„ventus ut amittit vires, nisi robore densae / occurrunt silvae, spatio diffusus inani, / utque perit magnus nullis obstantibus ignis, / sic hostes mihi desse nocet, damnumque putamus / armorum, nisi qui vinci potuere rebellant.”*⁵⁴

„Ahogy a szél elveszíti az erejét, és szerteoszlik az üresen álló terek felett, ha nem ütközhet a sűrű erdő fáiba, és ahogy a nagy tűzvész is kihuny, hogyha semmi sem állja útját, így árt nekem, hogyha nincsenek ellenségeim, és a seregemet ért veszteségnek tartom, ha nem kel fel ellenem senki, akit legyőzhetnék!”

*„Massiliam delere vacat. gaudete, cohortes: / obvia praebentur fatorum munere bella.”*⁵⁵

„Van idő Massiliát elpusztítani. Örüljetek, cohorsaim! A sors ajándékának hála magától kínálkozik a harc!”

*„dabitis poenas pro pace petita (...)”*⁵⁶

„Meg fogtok bűnhődni, amiért békét kértetek!”

Kitűnik, hogy Lucanus ábrázolásában Caesar maga a háború megtestesült szelleme, akit kizárólag a konfliktus éltet. Ez nagyon távol áll attól a konfliktuskerülő Caesar-képtől, amit a *Commentariib*an Caesar fest önmagáról. Lucanus Caesar-alakja homlokegyenest ellentétben áll Caesar önreprezentációjával a *Commentariib*an: benne fel sem merül béke keresésének a lehetősége, eleve kész döntéssel érkezik: a tárgyalások eredményétől függetlenül harc lesz, egyszerűen azért, mert Caesar ilyen. Jellemzőek erre a Caesarra Lucanus fentebb idézett szavai: *„hostes mihi desse nocet”* – Lucanus ilyennek akarja Caesart láttatni, éppen ellentétesen azzal, amit Caesar a *Commentarii* vizsgált három fejezetében önmagával kapcsolatban hangsúlyoz.

A *Commentarii* apologetikus propagandájának másik fontos mozzanata, hogy Caesar érdeke azonos a köztársaság érdekével. Ez kell ahhoz, hangsúlyozza Havas, hogy a Róma ellen támadó és valójában „alkotmányellenesen” eljáró hadvezér úgy jelenjen meg, mint a római nép szabadságának a védelmezője, és hogy demonstrálja, hogy az általa vívott háború igazságos

⁵⁴ Luc. 3.362–366.

⁵⁵ Luc. 3.360–361.

⁵⁶ Luc. 3.370.

háború.⁵⁷ Pontosán ezért kifejezett célja Caesarnak, hogy tisztázza: ő nem egy újabb Sulla,⁵⁸ vele ellentétben ő a rendet és a békét kívánja elhozni. Collins szerint a *Commentariiból* kicsengő legerősebb hang, hogy Caesar uralma békét jelent.⁵⁹ Kortársai egy része természetesen ezzel szemben a már említett „*Róma ellen támadó és alkotmányellenesen eljáró hadvezért*”⁶⁰ látta benne. Ezzel összefüggésben Tzoukanas arra is felhívja a figyelmet, hogy azzal, hogy Caesar a Rubicon átlépése mellett döntött és kirobbantotta a római polgárháborút, arra is alapot teremtett, hogy a tetteit egy külső ellenség, Hannibál tetteivel vethessék össze.⁶¹ Szemléletes példája ennek Cicero egyik, Atticushoz írt levelének egy helye, ahol Cicero ironizálva teszi fel a költői kérdést, miután értesül arról, hogy Caesar átlépte a Rubicont és Itália belsejébe nyomul:

„*Utrum de imperatore populi Romani an de Hannibale loquimur?*”⁶²

„*A római nép hadvezéréről, vagy Hannibálról beszélünk?*”

Ez a párhuzam Lucanusnál is megfigyelhető, a tárgyalt Massilia-epizódban két ízben is. A költő narratívája szerint Caesar egyrészt *hostis*, kvázi-Hannibál Róma szempontjából, másrészt pedig Massilia ebben az összefüggésben mintegy Rómát reprezentálja, a massiliaiak pedig a tradicionális római értékeket testesítik meg. Rowland rámutat, hogy a *Pharsalia* 1. könyvében Lucanus kifejezetten hangsúlyozza, hogy Caesar Hannibálhoz hasonlóan átkel az Alpokon a Rubiconon való átkelés és a polgárháború kirobbantása előtt, és ezt a Massilia elleni támadás előtt is szóvá teszi.⁶³

Róma előtt: „*[Caesar] superaverat Alpes*”⁶⁴ Massilia előtt: „*[Caesar] super evolat Alpem*”⁶⁵

„*Caesar átkelt az Alpokon.*”

„*Caesar átszánguldott az Alpokon.*”

Az Alpokon átkelve Rómát megtámadó Hannibál képének a felidézése tehát nagyon fontos Lucanus elbeszélői szándéka szempontjából: ezzel Caesart Hannibálhoz, Massiliát pedig

⁵⁷ HAVAS (1968): 28.

⁵⁸ Ehhez ld. Cic. Att. 9.7c.1.

⁵⁹ COLLINS (1952): 76.

⁶⁰ HAVAS (1968): 28.

⁶¹ TZOUKANAS (2013): 511.

⁶² Cic. Att. 7.11.5.

⁶³ ROWLAND (1969): 204.

⁶⁴ Luc. 1.183.

⁶⁵ Luc. 3.298

Rómához hasonlítja. Caesar azzal, hogy Massiliára támad, Rómára támad. A Massilia-Róma-párhuzamot Lucanus azzal is erősíti, hogy a massiliaiak egyik Caesarhoz intézett beszédükben felelegetik városuk alapításának történetét, ami párhuzamos Róma mondai alapítástörténetével:

„(...) *patriae primis a sedibus exul, / et post translatae exustae Phocidos arces / moenibus exiguis alieno in litore tuti [sc. sumus], (...)*”⁶⁶

„Hazánk korábbi földjéről számkivetve Phókai leégett tornyait idegen parton építettük újra fel, és szerény falainkon belül itt leltünk biztonságra.”

Egyértelmű a párhuzam: ahogy Rómát a városuk pusztulása után Kis-Ázsiából egy nyugatabbi, idegen parton a keletről érkező trójaiak leszármazottai alapították, akik ott találtak új hazára, úgy Massiliát a szintén kis-ázsiai Phókai hazájukból kiűzetett lakosai is egy idegen, nyugati parton alapították meg. Mindemellett Lucanus tipikusan római értékekkel ruházza fel Massiliát, közülük a legfontosabb a *fides*, amiről a massiliaiak programszerűen kijelentik, hogy ez az az attribútum, ami *egyedülként dicsőíti meg őket*,⁶⁷ és amiről Rowland úgy fogalmaz, hogy a *vetus Romát* is jellemző egyik, ha nem a legfontosabb érték volt.⁶⁸ A *fides* meglétét Massilia városában a *Pharsalia* narrátora is kihangsúlyozza:

„*Phocais in dubiis ausa est servare iuventus / (...) fidem signataque iura, /*”⁶⁹

„Phókai ifjúsága vészek közepette is meg merte őrizni adott szavát és megkötött egyezményeit.”

Szintén a városra jellemző *fidest* emeli ki, hogy Lucanusnál a massiliaiak *non Graia levitate*⁷⁰ járnak el azzal, hogy nem hódolnak be Caesarnak, és azzal, hogy Caesarral szemben a sarkukra állnak, Massilia további két római érték, a *virtus* és a *gravitas* megtestesítőjévé is válik.⁷¹ Caesar

⁶⁶ Luc. 3.339–341.

⁶⁷ „(...) [*sc. ii sumus*], *inlustrat quos sola fides.*” (Luc. 3.342.)

⁶⁸ ROWLAND (1969): 205.

⁶⁹ Luc. 3.301–302.

⁷⁰ Luc. 3.302.

⁷¹ ROWLAND (1969): 204.

Massilia elleni támadása ezért gyakorlatilag egyenértékű a Róma elleni támadással, és Lucanus szerint ezt Caesar kifejezetten új Hannibálként teszi, amint arra már az Alpokon való átkelésével is utalt:

„*nec pavet hic populus pro libertate subire / obsessum Poeno gessit quae Marte Saguntum.*”⁷²

„*És nem fél ez a nép a szabadságért annak alávetni magát, amit a Pun háborúban Saguntum is elviselt az ostroma során.*”

Ahogy több kutató is rámutatott,⁷³ azzal, hogy a massiliaiak kijelentik, hogy a szabadságért nem félnek alávetni magukat annak, amit Saguntumnak kellett elviselnie a pun háborúban, még egyszer megerősítést nyer a Caesar-Hannibál-azonosítás. A második pun háború ugyanis Saguntum ostromával kezdődött, amit karthágói oldalról Hannibál vezetett. Caesart tehát Lucanus úgy ábrázolja, mintha külső ellenség lenne, és mint ilyen a *libertast* is fenyegeti,⁷⁴ amint ez a *Pharsalia* imént idézett részletében szó szerint is megjelenik. Nagyon erős kontrasztot teremt ez a kijelentés abban a vonatkozásban, hogy Caesar *Commentarii*jának egyik propagandisztikus szólama a római nép *libertas*ának védelme,⁷⁵ Lucanus szövegéből azonban az tűnik ki egyértelműen, hogy a valóság ennek éppen az ellenkezője: a Caesarral való szembeszegülés a *libertas* garanciája.

Egy másik dolog, amit Caesar a *Commentari*iban több helyen, visszatérő jelleggel hangsúlyoz magáról, a saját *celeritasa* egy újabb példa arra, hogy Lucanus hogyan reflektált a *Pharsali*ában egy Caesar által fontosnak tartott üzenetre. A *Commentari*iban számtalanszor megjelenik ez az ideális római hadvezérhez illő tulajdonság, mely megnyilvánul adminisztratív intézkedésekben, ostromkor és támadáskor is.⁷⁶ Grillo szerint nehéz meghatározni, hogy ehhez a „mítoszhoz” mennyiben járult hozzá maga Caesar,⁷⁷ de azt senki nem tagadja, hogy a *Commentarii* kiemeli a *celeritast*, Caesar tehát ezt egyik fő hadvezéri erényének tekintette.⁷⁸ Lucanus erre is reflektál: Hunink például megfigyeli, hogy a *Pharsalia* folyamatosan

⁷² Luc. 349–350.

⁷³ Pl. TZOUKANAS (2013): 515-516; HUNINK (1992): 156; MASTERS (1992): 1.

⁷⁴ TZOUKANAS (2013): 516.

⁷⁵ HAVAS (1968): 28.

⁷⁶ HAVAS (1968): 26.

⁷⁷ A caesari *celeritas*nak ugyanis mind a kortársak körében, mind a historiográfiai hagyományban nagy visszhangja volt. Az utóbbihoz összefoglalóan ld. LEIGH (2009): 239-242.

⁷⁸ GRILLO (2012): 14.

kihangsúlyozza a caesari *celeritas* negatív aspektusait.⁷⁹ Joseph szerint ennek a programszerűen megfogalmazott példája lehet a híres villám-hasonlat a *Pharsalia* 1. könyvében, ahol Lucanus a caesari *celeritas*nak pusztító jelleget tulajdonít.⁸⁰

*„qualiter expressum ventis per nubila fulmen / aetheris impulsu sonitu mundique fragore / emicuit rupitque diem populosque paventes / terruit obliqua praestringens lumina flamma: / in sua templa furit, nullaque exire vetante / materia magnamque cadens magnamque revertens / dat stragem late sparsosque recolligit ignes.”*⁸¹

„Mint a villám, amelyet felhők közül kényszerítenek kitörni a szelek, a rázkódó égbolt megdörren és az egész világ beleremeg, mikor lecsap, elvágja a napfényt és a döbbent embereket megrémíti a vakító, görbe lángja. Tombol a saját ege ellen, nincs ami visszafogja robbanását, széles körben pusztít mikor lecsap s eltűnik, majd újra egybegyűjti szétszóródott szikráit.”

Joseph felveti a lehetőségét, hogy ez a *celeritas*-kép Lucanus reakciója lehet arra, ahogy Caesar a *Commentariis*ban kidomborítja saját *celeritas*át.⁸² Caesar *celeritas*át Lucanus sem tagadja el, de nem üdvös hadvezéri tulajdonságként, hanem villáméhoz hasonló, ijesztő, pusztító erőként jeleníti meg. Caesar *celeritas*a a most vizsgált részletben is úgy jelenik meg, hogy Lucanus szövegéből kisejlik: erre a nagy sietségre és gyors haladásra azért van szükség, hogy a világ elpusztítását minél hatékonyabban lehessen kivitelezni: Caesar *agmine ... rapto*⁸³ tart Massilia felé, hogy elpusztítsa, ahonnan rögtön sietne is Hispaniába tovább, nem más indokból, mint háborúzni, de bármennyire is siet, azért még – mondja – csak akad idő Massilia elpusztítására:

*„quamvis Hesperium mundi properemus ad axem / Massiliam delere vacat.”*⁸⁴

„Bármennyire sietünk a világ nyugati végébe, Massiliát van idő elpusztítani.”

⁷⁹ HUNINK (1992): 57.

⁸⁰ JOSEPH (2017): 302.

⁸¹ Luc. 1.151–157.

⁸² JOSEPH (2017): 301-302.

⁸³ Luc. 3.299.

⁸⁴ Luc. 3.359–360.

A caesari *celeritas*-motívum lucanusi kezelése kapcsán később átfogó, a *Commentarii* és *Pharsalia* teljes szövegét érintő vizsgálatra lesz szükség, erre jelenleg terjedelmi okokból nincs lehetőség. A fentiek alapján számomra így is nagyon valószínűnek tűnik, hogy Lucanus tudatosan reflektál erre a motívumra, éspedig eltorzítva használja fel ezt a caesari propagandaüzenetet: nem tagadja el Caesartól a *celeritast*, hanem negatív színben tünteti fel, a Caesar által kiemelt pozitív aspektusa helyett negatív, pusztító aspektusát emeli ki.

A fentiek összegzésül: erős bizonyítékok állnak a rendelkezésünkre arra vonatkozóan, hogy Lucanus a *Pharsalia* bizonyos elemeit illetően Caesar szövegét használta forrásként. Ebből adódik a következtetés, hogy Lucanusnak a *Commentarii* fő üzeneteit, apologetikus hangvételét és a mű propagandisztikus céljait is ismernie kellett, egyszóval azt a Caesar-képet, amelyben a *Commentarii* segítségével Caesar láttatni akarja magát. Ahogy azt korábban is kifejtettem,⁸⁵ az általam is preferált értelmezés szerint a *Pharsalia* 9. könyvében megfogalmazott lucanusi *ars poetica* azt jelenti, hogy Lucanusnak kimondott költői célja, hogy Caesaré mellett az ő narratíváját is olvassák a jövő nemzedékei, sőt, ez versenyre keljen a *Commentariib*an megszólaló hanggal. A vizsgált részekben számos példát láthatunk arra nézve, hogy a Caesarnál megjelenő narratív üzenetekkel szemben Lucanusnál megtalálható ugyanezeknek az üzeneteknek a megfordítása, ellenkezőjükre változtatása. Ha a *celeritast* és a *clementiát*⁸⁶ illetően elfogadjuk, hogy Lucanus számára a *Commentarii* antimodell volt, az sem zárható ki, hogy más caesari üzenetek, akár a vizsgált szöveghelyekben meglévő *pax* és *libertas* esetében is.

⁸⁵ Ld. a 4. oldaltól.

⁸⁶ Annak a részletes tárgyalásához, hogy hogyan antimodell Lucanus számára a caesari *clementia*-üzenet, ld. a következő bekezdéstől induló, Domitius szerepének szentelt részt.

A Domitius-probléma

A vizsgálatom ezen részében a Domitius szerepével – illetőleg szereptelenségével – kapcsolatos kérdéseket fogom megvizsgálni. A dolgozatom egy korábbi részében már utaltam rá, hogy Caesar a *Commentarii* vizsgált részletében Domitius tevékenységét teljesen egyértelműen a konfliktus kirobbanásának okaként, saját magát pedig kényszerhelyzetben ábrázolja, hangsúlyozva, hogy ő a békére törekedett, de erre önmagán kívül álló tényezők miatt nem volt lehetőség. Csakhogy a *Pharsalia* 3. könyvében Domitius egyáltalán nem szerepel. Felmerül a kérdés, hogy mi lehet ennek az oka? Domitius hiánya a Massilia-epizódban Masters szerint kifejezetten annak példája a *Pharsaliában*, hogy Lucanus a Caesar által elbeszélte eseményeket tudatosan eltorzítja: Lucanus azért nem említi Domitiust, mert Domitius nélkül Caesarnak nincsen jó oka Massiliára támadni, és így hangsúlyt kap, hogy a massiliaiak a saját elhatározásukból állnak ellen Caesarnak.⁸⁷ Masters szerint tehát Lucanus azért nem szerepelteti Domitiust a Massilia-epizódban, hogy deformálja és az ellenkezőjére fordítsa Caesar beszámolóját az eseményekről, így Domitius kihagyása érveléstechnikai megoldás arra, hogy a *Commentarii*ban szereplő üzenetnek ellentmondjon. Maga Masters is kiemeli, hogy Domitius nélkülözése a dramaturgiai biztosítéka annak, hogy Caesarnak nincsen jó oka támadni.⁸⁸ Ez narratív szemponttól igaz ugyan, szerintem mégsem teljesen meggyőző. Véleményem szerint Domitius kihagyásának a célja nem lehetett pusztán Caesar narratívájának a felülírása, megfordítása. Nézetem szerint Lucanusnak ehhez nem kellett szükségképpen kihagynia Domitiust az epizódból, még azzal a premisszával sem, amit a dolgozatomban én is elfogadok, hogy Lucanus ismerte Caesar Massilia-narratíváját, és több esetben is „rájátszott” a szövegére.⁸⁹ Vizsgáljuk meg, hogyan jelenik meg Domitius a *Commentarii* és *Pharsalia* más részeiben.

Ha szemügyre vesszük, hogy Domitius szerepeltetésében Lucanus mennyire követi a *Commentarii*t, kitűnik, hogy a Massilia-epizódot leszámítva Domitius Caesarnál és Lucanusnál

⁸⁷ MASTERS (1992): 22.

⁸⁸ MASTERS (1992): 22.

⁸⁹ Felmerülhet a kérdés, hogy mi történik abban az esetben, ha Domitius szerepét valójában nem Lucanus hallgatja el, hanem a massiliai jelenléte, eseményekben betöltött szerepe egy caesari invenció, következképpen Lucanus beszámolója képviseli a történeti valóságot, Caesar pedig nem mond igazat? Ez történeti szempontból fontos kérdés, azonban a jelenlegi dolgozatomban, aminek a célja irodalmi vizsgálat Caesar és Lucanus azonos eseményre vonatkozó szövegeit illetően irreleváns: ugyanis Caesar szövege született meg hamarabb, amivel szemben az én olvasatomban Lucanus a történetek egy saját elbeszélését kívánja a jövő elé tárt, ahogy ezt a lucanusi *ars poeticát* tárgyaló részben már kifejtettem.

ugyanott jelenik meg, azaz a corfiniumi és pharsalosi konfliktusban: A pontos szöveghelyeket az alábbi táblázatban ábrázoltam:

	Commentarii	Pharsalia
Corfinium	1.15-23.	2.478-525.
Massilia	1.34-36; 1.56-58; 2.1-16; 2.21-22.	-
Pharsalos	3.83; 3.99.	7.219-220; 7.599-616.

Lássuk előbb, hogyan ábrázolja Caesar Domitiust a *Commentariib*n. Caesar a polgárháború három eseménye kapcsán említi Domitiust, és mindhárom esetben fellelhetőek a következő motívumok: Domitius Caesar ellen fordul, kudarcot vall, majd valamiféle gyáva megoldással ki akarja magát vágni a helyzetből, és ráadásul hálátlannak bizonyul Caesar iránta tanúsított *clementiájáért* is. A Corfinium-epizódban ez a következőképp jelenik meg: Domitius bevette magát Corfiniumba, hogy megállítsa Caesar előrenyomulását, de miután egyértelművé válik a számára, hogy nem tudja Corfiniumot megtartani és Pompeius segítségére sem számíthat, saját katonái elárulására szánja el magát: azt hazudja, hogy jönni fog a segítség, miközben azt tervezi, hogy titokban megszökik:⁹⁰

*„Litteris perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio venturum hortaturque eos, ne animo deficiant quaeque usui ad defendendum oppidum sint parent. Ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur consiliumque fugae capere constituit.”*⁹¹

„A levél elolvasása után Domitius – eltitkolva, amit megtudott – a tanácsban kijelentette, hogy Pompeius hamarosan meg fog érkezni a felmentésükre, és bízatta arra őket, hogy ne hagyja el őket a bátorságuk, és készüljenek elő mindennel, ami a város megvédéséhez szükséges. Ő maga néhány bizalmasával titokban megbeszélést folytatott és eltervezte, hogy meg fog szökni.”

⁹⁰ Ezekhez az eseményekhez ld. Caes. BC. 1.16–19.

⁹¹ Caes. BC. 1.19,1–2.

Amikor ez kitudódik, a katonái döntenek úgy, hogy átpártolnak Caesarhoz, és kiszolgáltatják neki Domitiust:

*Itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt et custodiunt legatosque ex suo numero ad Caesarem mittunt: sese paratos esse portas aperire, quaeque imperaverit facere et L. Domitium vivum in eius potestati tradere.*⁹²

„Így mindannyiuk egyetértésével, Domitiust nyilvános helyre vezették elő és közrefogták, őrizetbe vették, majd követeket küldtek maguk közül Caesarhoz, hogy hajlandóak a kapukat megnyitni, hajlandóak megtenni, amit csak Caesar parancsol, és hajlandóak L. Domitiust élve átadni neki.”

Caesar azonban a *Commentarii* tanúsága szerint sértetlenül szabadon engedte, mint arra a dolgozatomban korábban is utaltam.⁹³ Ezek után Domitius ismét Caesar ellen fordult Massiliánál,⁹⁴ Massilia végleges veresége után pedig sikerült elmenekülnie, még mielőtt a város megadta volna magát Caesarnak:

*„[sc. Massilienses] sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus L. Domitius cognita Massiliensium voluntate navibus III comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat nactus turbidam tempestatem profectus est. (...) ipsius navigium contendit et fugere perseveravit auxilioque tempestatis ex conspectu abiit (...)”*⁹⁵

„[Ti. a massiliaiak] elhatározták, hogy hátsó szándék nélkül megadják magukat. Azonban néhány nappal korábban L. Domitius tudomást szerzett a massiliaiak szándékáról és három hajót felszerelve, melyek közül kettőt a bizalmasai rendelkezésére bocsátott, a harmadikra pedig ő maga szállt fel, és kihasználva a viharos időt, elindult. Az ő hajója erőmegfeszítéssel evezve elmenekült és a vihar jóvoltából kívül került a látóhatáron.”

Domitius Pharsalosnál ismét Caesar ellenségei között volt. A *Commentarii* narratívája hihetetlenül negatívan ábrázolja: a csata előtt, a pompejánus táborban ő is részt vett a civakodásokban a papi tisztségekért és jutalmakért, a caesarianusok vagyonáért, majd

⁹² Caes. BC. 1.20.3.

⁹³ Ld. a dolgozat azon részét, amely Domitius szerepét tárgyalja a *Commentarii* Massilia-epizódjában.

⁹⁴ Ld. ugyanott.

⁹⁵ Caes. BC. 2.22.2–3.

kijelentette, hogy szavazást kellene tartani a pompejánus ügyet aktívan nem támogatók megbüntetéséről:

*„Iamque inter se palam de praemiis ac de sacerdotiis contendebant in annosque consulatum definiebant, alii domos bonaque eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant; (...)”*⁹⁶

„Már nyilvánosan civakodtak egymás között a jutalmakról és papi tisztségekről, és meghatározták, hogy ki melyik évben lesz consul, mások azok házait és vagyonát nézték ki maguknak, akik Caesar táborában voltak.”

*„Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio Spintherque Lentulus cotidianis contentionibus ad gravissimas verborum contumelias palam descenderunt, cum Lentulus aetatis honorem ostentaret, Domitius urbanam gratiam dignitatemque iactaret, Scipio affinitate Pompei confideret.”*⁹⁷

„Domitius, Scipio és Lentulus Spinther mindennapos civakodásaik közepette Caesar papi tisztségéért odáig süllyedtek, hogy nyilvánosan sértegették egymást kemény szavakkal, Lentulus a koráért járó tiszteletre hivatkozott, Domitius meg azzal hozakodott elő, hogy Rómában mennyire becsülik és tisztelik, Scipio pedig a Pompeiusszal való rokonságára bízta magát.”

*„Et L. Domitius in consilio dixit placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum eis, qui ordinis essent senatorii belloque una cum ipsis interfuissent, sententiasque de singulis ferrent, qui Romae remansissent quique intra praesidia Pompei fuissent neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent.”*⁹⁸

„És L. Domitius azt mondta a tanácsban, hogy véleménye szerint a háború befejezése után három-három táblát kellene adni szavazásra azoknak, akik a szenátori rendhez tartoznak, és a háborúban az ő oldalukon álltak, hogy ítéletet hozzanak azokról a személyekről, akik Rómában, vagy Pompeius hatalma alatt álló területen maradtak, de nem segítettek a harcban az ő ügyüket. Az egyik táblára azok kerülnek, akikről úgy ítélik, hogy minden vád alól fel kell

⁹⁶ Caes. BC. 3.82.3.

⁹⁷ Caes. BC. 3.83.1.

⁹⁸ Caes. BC. 3.83.3.

őket menteni, a másokra, akiket halálra ítélnék, a harmadikra, akiket pénzbüntetéssel sújtanak.”

Caesar le is vonja a gúnyos következtetést, hogy osztozkodásuk közepette a pompejánus vezetők csak azzal foglalkoztak, hogy milyen hasznot húzhatnának a győzelemből, azzal pedig nem, amivel valójában kellett volna, tudniillik hogy hogyan is lehetett volna győzni:

„Postremo omnes aut de honoribus suis aut de praemiis pecuniae aut de persequendis inimicitiis agebant nec, quibus rationibus superare possent, sed, quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant.”⁹⁹

„Végül is mindannyian vagy a tisztségekről, vagy pénzjutalmakról, vagy az ellenségeikkel szembeni bosszúról tárgyaltak, és nem azt fontolgatták, hogy milyen tervvel győzhetnének, hanem azt, hogy mire használhatnák ki a győzelmet.”

Majd miután Caesar megnyerte a csatát, Domitius ezúttal is elmenekült, és menekülés közben halt meg:

„L. Domitius ex castris in montem refugiens, cum vires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus.”¹⁰⁰

„L. Domitius a táborból a hegyekbe menekült, és amint a fáradságtól elfogyott az ereje, lovas katonák ölték meg.”

Összegzésképpen tehát Caesar Domitius-ábrázolása meglehetősen negatív. Lounsbury úgy fogalmaz, hogy a Domitius ellen intézett éles támadások a *Commentariib*an szinte párhuzam nélküliek Caesar írásaiban.¹⁰¹ A *Commentariib*an Domitius egyike a pompejánus oldal különösen alávaló figuráinak: ahol Caesarnál megjelenik, mindhárom esemény ábrázolásából az derül ki, hogy Domitius konfliktusokat gerjeszt, megrögzött ellensége Caesarnak, de egyébként erkölcsileg gyenge, gyáva ember, aki menekülőre fogja, mihelyt forró lesz a lába alatt a talaj.

⁹⁹ Caes. BC. 3.83.4.

¹⁰⁰ Caes. BC. 3.99.6.

¹⁰¹ LOUNSBURY (1975): 212.

Lucanus Domitius-képe viszont ezzel ellentétben teljesen pozitív. A *Pharsaliában* Domitius két esemény leírásában szerepel, és Ahlallal egyetértve én is fontosnak tartom, hogy Lucanus Domitiust mindkét epizódban hősként ábrázolja.¹⁰² Caesar ellensége, de nem rendelkezik a Caesar által megvilágított jellemhibákkal, hanem megdicsőül a harcban. Szemléletesen mutatja ezt be a Corfinium-epizód: Lucanus narratívájában ugyanis Domitius nem árulja el a katonáit, éppen ellenkezőleg: a katonái árulják őt el, miután Caesar körbevette Corfiniumot:

„*ecce, nefas belli, reseratis agmina portis / captivum traxere ducem [sc. Domitium] (...)*”¹⁰³

„*Íme, bűne a háborúnak, a kapuk kinyíltak, és a hadsereg fogolyként hurcolja vezérét [ti. Domitiust]*”

Érdeemes megfigyelni, hogy a *Commentariib*ban szereplő eseménynarratíva, miszerint Domitiust a katonái megfogják és Caesar elé viszik, változatlanul marad meg a *Pharsaliában* is. Különbőség viszont, hogy Lucanus megvilágításában ez Domitiusnak biztosít erkölcsi fölényt.¹⁰⁴ Ezt azzal is egyértelművé teszi, hogy *nefas bellinek* nevezi, hogy a katonák kiszolgáltatották Domitiust Caesarnak. Elképzelhetőnek tartom, hogy ez a Domitius-jelenet is egy „játék” Caesar szövegével, a caesari narratívával és a *clementia*-üzenettel a *Pharsaliában*: ugyanis a jelenet úgy folytatódik, hogy Domitius mint becsületét megőrző vesztes, eposzba illő, dicső halált akar halni, és Caesar csak azért dönt úgy, hogy megkíméli az életét, mert tudja, hogy Domitius ennek az ellenkezőjét akarja:

„*(...) civisque superbi [sc. Caesaris] / constitit ante pedes. voltu tamen alta minaci / nobilitas recta ferrum cervice poposcit. / scit Caesar poenamque peti veniamque timeri. / 'vive, licet nolis, et nostro munere' dixit / 'cerne diem. victis iam spes bona partibus esto / exemplumque mei. vel, si libet, arma retempta, / et nihil hac venia, si viceris, ipse paciscor.'*”¹⁰⁵

„*(...) Ott állt a gögös honfitársa [ti. Caesar] lábai előtt, és mégis egyenesen tartott nyakkal követelte villámló szemeiben az ősi, előkelő szellem a halált. Caesar tudta, hogy a büntetésre vágyik, és fél, hogy megkegyelmeznék neki. „Élj, bár nem akarsz” – mondta – „és a*

¹⁰² AHL (1976): 49.

¹⁰³ Luc. 2.507–508.

¹⁰⁴ BACHOFEN (1972): 84.

¹⁰⁵ Luc. 2.508–515.

jóvoltamból adódóan ne veszítsd el a napfényt. Szolgáljon ez jó reménységgel a legyőzöttek táborának, járjon a példám előttük. Vagy, ha akarsz, fogj újra fegyvert, nem egyezkedek majd a kegyemre hivatkozva, ha győznél.”

Így az epizódot illetően alapvetően egyetértek Ahl véleményével, hogy Lucanus nem a „tényét” változtatja meg annak, hogy Corfiniumnál mi történt, hanem inkább Domitius indíttatásán változtat a saját költői céljai mentén,¹⁰⁶ mindezen annyit korrigálva, hogy „tény” helyett inkább azt az óvatosabb megfogalmazást használnám, hogy azon nem változtat, ami Caesar narratívájában elbeszélte eseményként szerepel. Éppen ezért, számomra ennél a szöveghelynél nagyon valószínűnek tűnik, hogy ez egy újabb „antipárhuzam”. Lucanus úgy feketíti be Caesart és fordítja ki a caesari narratívát, és azon belül a *clementia*-üzenetet, hogy az elbeszélésében nem változtat azon, amit Caesar beszámolója is kijelent: Domitiust a katonái kiszolgáltatják Caesarnak, Caesar pedig ezután visszaadja szabadságát. Megváltozik azonban a cselekedet mögötti motiváció: A *clementia* a valóságban nem ajándék, ahogy Caesar hivatkozik rá,¹⁰⁷ mivel nem azért gyakorolt kegyelmet, mert *clemens* lenne, hanem azért, hogy ezzel a tetteivel megalázhassa Domitiust, és szégyent hozzon rá.¹⁰⁸ Hogy ez Domitius számára nem jelenet egyebet, mint megaláztatást, azt egy költői kommentár is megerősíti a jelenetben:

*„(...) heu, quanto melius vel caede peracta / parcere Romano potuit fortuna pudori! / poenarum extremum civi, quod castra secutus / sit patriae Magnumque ducem totumque senatum, / ignosci.”*¹⁰⁹

„Jaj, a sors mennyivel jobban megkímélhette volna ezt a római férfit a szégyentől, még azzal is, ha leölik! A legnagyobb büntetés egy polgárnak, hogy kegyelmet kap, amiért a hazafitábor, Magnust vezéréként, és a szenátust követte.”

Egyetértek Bachofennel abban, hogy Lucanus ebben a jelenetben Caesar politikai programjának egy elemét, a *clementia* Corfiniensist állítja pellengérre:¹¹⁰ narratívája szerint a *Commentari*iban programadó szólamként végighúzódo *clementia* egy igaz római polgár

¹⁰⁶ „And it is worth noting that Lucan does not change the major fact of what happened at Corfinium, but rather alters the motivation of Domitius to suit his purposes.” (AHL (1976): 71.)

¹⁰⁷ Vö. „*nostro munere*” (Luc. 2.512.)

¹⁰⁸ BACHOFEN (1972): 84.

¹⁰⁹ Luc. 2.517–521.

¹¹⁰ BACHOFEN (1972): 85.

számára nem ajándék, hanem a lehető legnagyobb büntetés. Ennek megfelelően reagál erre a *Pharsaliában* Domitius, önmagát megszólítva:

„(...) *'Romamne petes pacisque recessus / degener? in medios belli non ire furores / iam dudum moriture paras? rue certus et omnis / lucis rumpe moras et Caesaris effuge munus.'*”¹¹¹

„Rómába mész talán, békében visszavonulni, te nyomorult? Nem készülsz rögtön, te hullajelölt, a dühöngő háború közepébe vetni magad? Rohanj csak határozottan, hajítsd el az életed minden haladékát, és menekülj el Caesar ajándéka elől!”

Ahogy a jelenetben Caesar azt mondja Domitiusnak, hogy éljen az ő nagylelkűségéből kifolyólag,¹¹² úgy határozza el Domitius, hogy a harc közepébe kell vetnie magát, hogy meghaljon, amint lehetőség nyílik rá, és el kell menekülnie Caesar ajándéka – az élete – elől, ahogy csak lehet. Itt felhívom a figyelmet egy fontos tényre. Caesar szövegében visszatérő motívum Domitius menekülése, mint az alábbi táblázatban is látható:

A Corfinium-epizódnál:	A Massilia-epizódnál:	A Pharsalos-epizódnál:
„(...) [sc. Domitius] <i>consiliumque fugae capere constituit</i> (...)” ¹¹³	„(...) [sc. Domitius] <i>fugere perseveravit</i> (...)” ¹¹⁴	„(...) Domitius (...) <i>refugiens</i> (...)” ¹¹⁵

Ennek alapján elképzelhetőnek tartom, hogy Lucanus itt is¹¹⁶ kifejezések szintjén „játszik rá” Caesar szövegére azzal, hogy Domitius szájába éppen az alapvetően menekülést jelentő *effugio*-igét adja a caesari „ajándéktól” való megszabadulás kifejezéséhez. Azonban Caesar narratívájával ellentétben Domitius korántsem gyáva figura.

¹¹¹ Luc. 2.522–525.

¹¹² „(...) *vive (...) nostro munere*” (Luc. 2.512.)

¹¹³ Caes. BC. 1.19.2.

¹¹⁴ Caes. BC. 2.22.3.

¹¹⁵ Caes. BC. 3.99.6.

¹¹⁶ Ahogy arra a dolgozatom egy korábbi részében már utaltam, a *Pharsaliában* Lucanus még egy helyen reflektál szövegszerűen a Caesarnál szereplő motívumra, miszerint Domitius elmenekül a csatából, és erre a Domitius pharsalosi szerepére vonatkozó szakaszban is kitérek, ld. a 30. oldaltól.

Lucanus Corfinium-epizódban megfestett Domitius-képe mit sem változik Pharsalos-epizódjában, Domitius szerepe is nagyon hasonló, mint Corfinium ostromakor: elveszíti a csatát, de hősként. Lucanus először megemlíti, hogy hol foglalt helyet a csatasorban,¹¹⁷ a következő jelenet, ahol szerepel, pedig már a halálát ábrázolja. Lucanus itt ismét hangsúlyozza, hogy a caesari *clementia* Corfiniumban mennyire nem ajándék volt Domitius számára:

„(...) *tunc mille in volnera laetus [sc. Domitius] / labitur ac venia gaudet caruisse secunda.*”¹¹⁸

„*Akkor ezer sebével, boldogan esett össze [ti. Domitius], és örült, hogy másodjára nem sértik kegyelemmel.*”

Domitius haláljelenetének epikus modellje valószínűleg Patroklos haláljelenete lehetett az *Ilias*ban,¹¹⁹ Hektór szerepében pedig Caesar foglal helyet, és ehhez a szerephez híven gúnyos megjegyzést tesz a legyőzöttnek:

„(...) *'iam Magni deseris arma, / successor Domiti; sine te iam bella geruntur'*”¹²⁰

„*Mindjárt elhagyod Magnus seregét, Domitius, utódom! Majd mindjárt nélküled fog zajlani a háború!*”

Masters megállapítása meggyőző: valószínű, hogy Lucanus ezen a helyen is reflektál az események caesari verziójára.¹²¹ Caesar gúnyos megjegyzése, a *deseris arma* kifejezés a *morieris* metaforájaként¹²² ugyanis tökéletesen ugyanazt a képet idézi meg az olvasó elé, ami Domitiusszal kapcsolatban a *Commentarii* Pharsalos-narratívájában olvasható: Domitius a csata után megfutamodik, és menekülés közben éri a halál.¹²³ Lucanus, ahogy Masters mondja,

¹¹⁷ „(...) *tibi, numine pugnax / adverso Domiti, dextri frons tradita Martis.*” (Luc. 7.219–220.). A *Commentarii* a csatasorok felállítását illetően nem tesz említést Domitiusról, így ennek a részletnek a vizsgálata a dolgozat keretein is kívül esik. Ahhoz, hogy a fennmaradt történeti forrásaink mit mondanak, összefoglalóan ld. ROCHE (2019): 123.

¹¹⁸ Luc. 7.603–604.

¹¹⁹ Hom. *Il.* 16.818–861. A jelenet epikus modelljének a kérdéséhez ld. MASTERS (1994): 164–165; 175; ROCHE (2019): 202.

¹²⁰ Luc. 7.606–607.

¹²¹ MASTERS (1994): 167–168.

¹²² Ld. ROCHE (2019): 204.

¹²³ Ld. a dolgozatnak a *Commentarii* Pharsalos-narratíváját tárgyaló részében.

megtartja a szöveg tényközléseit, de nem a szellemiségét:¹²⁴ a kontextus a *Commentariihoz* képest ismét teljesen más lesz, Lucanus kiforgatja a caesari narratíva célkitűzését és így teljesen pozitív Domitius-képet kapunk: Domitius helytállt és elesett pompejánus oldalon. A költői narrátor is mint dicsőséges hőst szólítja meg a halálát bemutató jelenetben:

„*mors tamen eminuit clarorum in strage virorum / pugnacis Domiti, quem clades fata per omnis / ducebant: nusquam Magni fortuna sine illo / succubuit. victus totiens a Caesare salva / libertate perit: (...)*”¹²⁵

„*Mégis, kiviláglott a ragyogó férfiak közül harcias Domitius halála, akit minden lehető vereségen vezetett a sorsa keresztül: mindig jelen volt, amikor Magnust elhagyta a szerencse, és oly sokszor győzte le Caesar, mégis a szabadságát megőrizve halt meg.*”

Ezzel a megszólítással Lucanus nem hagy kétséget afelől, hogy Domitiust hogyan kell az olvasónak értékelnie. Vizsgálatom szempontjából azonban egy másik nézőpontból is fontosak ezek sorok. Roche a hellyel kapcsolatban azt a megjegyzést teszi, hogy a *clades... per omnes, nusquam* és *totiens* utalhatnak a massiliai ütközetre, ahol Lucanus egyáltalán nem említi Domitiust.¹²⁶ Számomra meggyőzőnek tűnik, hogy Lucanus ezekben a sorokban a massiliai eseményekre utalhat: Lucanus a *clades ... per omnes* kifejezést használja, többesszámban, annak ellenére, hogy a *Pharsalia* szerint Domitius Pharsaloson kívül csak a corfiniumi csatában vett részt. Lucanus úgy fogalmaz, hogy *victus totiens a Caesare*, holott Lucanusnál Caesar ellen itt veszít másodjára. Mivel nem rendelkezünk olyan irodalmi hagyománnyal, amely a massiliai ütközeteken kívül más csatát is említene, ahol Caesar legyőzi Domitiust, valószínű, hogy csak Massiliát lehet ideérteni, következésképpen Lucanusnak ismernie kellett az arra vonatkozó történeti hagyományt, hogy Domitius részt vett a massiliai konfliktusban.¹²⁷

Mit tudunk ezek alapján Domitius szerepéről megállapítani? Elsősorban azt, hogy amennyire negatív képet fest róla Caesar a *Commentarii* Corfinium-, és Pharsalos-epizódjában, annyira tudja ezt Lucanus a *Pharsalia* Corfinium-, és Pharsalos-epizódjában más megvilágításba helyezni, anélkül, hogy a Caesarnál olvasható narratíva eseménytörténetet illető

¹²⁴ „So it is that Lucan abides by the letter of the facts, by not by their spirit.” (MASTERS (1994): 168.)

¹²⁵ Luc. 7.601–603.

¹²⁶ ROCHE (2019): 202; 203.

¹²⁷ Domitius massiliai jelenlétét Caesaron kívül Suetonius említi még (Suet. *Nero*. 2.4.). Ez történeti szempontból fontos kérdéseket vet fel, de – ahogy erre már korábban utaltam – a dolgozatomban irodalmi kérdések vizsgálatára szorítkozom.

vázától jelentősen eltérne. A *Pharsalia* Domitiusa tökéletes példa arra, hogy Lucanusnak még a caesari apologetikus üzenetek közül egy olyannak a teljes elhallgatására sincsen szüksége, mint a *clementia Corfiniensis*, ahhoz, hogy a caesari érveket kiforgassa, és létrehozzon egy olyan kompozíciót, amelyben Caesar az abszolút negatív szereplő, Domitius pedig az erényes hős. Sőt, annak alapján, ahogy megfigyelhettük, hogy hogyan szolgált antimodellként Lucanus számára a *Commentarii* azoknál a szöveghelyeknél, ahol ez a jelenség kitapintható, talán éppen azt várhatnák el, hogy Lucanus ugyanígy reagáljon arra a caesari vádra, hogy Domitius szította a massiliai konfliktust. Ebből kifolyólag nem tartom bizonyíthatónak, hogy a Massilia-epizódból Domitius kizárólag érveléstechnikai megoldások miatt hiányozna, mivel vizsgálataim alapján bizonyítást nyert, hogy Lucanusnak, ha akarta volna, minden eszköz a rendelkezésére állt volna ahhoz, hogy Domitius bevonásával is létrehozzon egy, a caesarinak ellentmondó, azt az ellentétébe fordító narratívát. Ebben az esetben viszont felmerül a kérdés, hogy mégis mi lehetett Domitius kihagyásának az oka, ha nem ez? Ahl szerint alapvetően arról van szó, hogy Domitius középpontba állítása ennél az eseménynél irodalmi szempontból nézve repetitív lenne – hiszen rögtön a Corfinium-epizódot tartalmazó könyv után következik a Massilia-epizódot tartalmazó könyv is –, a teljes kihagyását az epizódból pedig az alapozza meg, hogy Lucanusnak nem volt szándékában az, hogy Domitiust a főszereplők egyikévé tegye az eposzban.¹²⁸ Ahl arra is kitér, hogy Domitiusnak a *Pharsaliában* betöltött szerepét az is befolyásolhatta, hogy Nero hogyan tekintett Domitiusra, aki a felmenője volt.¹²⁹ Annak eldöntésére, hogy ez igaz vagy nem, további kutatásra lesz szükség, amire a jelen dolgozat keretei és céljai tükrében sincsen lehetőség. Ahl ugyan nem az antimodell-elmélet mentén vizsgálja a jelenetet, noha a művében utal rá, hogy a *Pharsaliának* feltehetően célja, hogy ellensúlyt képezzen a *Commentarii*val szemben,¹³⁰ de a fentebb tárgyaltak tükrében számomra is Ahl megközelítése tűnik valószínűbbnek, hogy a kihagyásban irodalmi szempontok játszhattak szerepet, és nem a Caesar-ellenes érvelés, annak ellenére, hogy úgy tűnik, Domitius nélkülözése tényleg szembemegy a caesari narratívával.

¹²⁸ AHL (1976): 53

¹²⁹ AHL (1976): 49-54. Kérdés, hogy Domitiusnak a *Pharsaliában* betöltött szerepét illetően befolyással bírt-e Domitius Neróhoz fűződő rokoni kapcsolata. AHL (1976): 53. szerint Lucanus szándékosan nem hívja fel erre a rokoni kapcsolatra a figyelmet, és nem is áll a szándékában, hogy Nerót azzal dicsérje, hogy a rokonát jelentős szereplővé teszi az eposzban. MASTERS (1994): 174. szerint azzal, hogy Caesar „*successor Domiti*”-ként (Luc. 7.607.) szólítja meg, utal a rokoni kapcsolatra. Tekintve, hogy Lucanus valószínűleg ismert olyan történeti hagyományt, amely említette Domitius szerepét Massiliánál, Ahl-lal egyetértve azt gondolom, hogy ez a rokoni kapcsolat nem torzíja Lucanus Domitius-ábrázolását a pozitív irányba, mivel ha ez Nerónak fontos lett volna, akkor Lucanus valószínűleg megragadta volna a lehetőséget, hogy a *Pharsalia* 3. énekében is szerepet juttasson neki.

¹³⁰ AHL (1976): 307.

Összegzésül: véleményem szerint nem lehet meggyőzően bizonyítani, hogy Domitius hiánya a *Pharsalia* 3. könyvében kizárólag abból fakadna, hogy Lucanus a visszájára akarja fordítani a Caesarnál meglévő narratívát, még akkor sem, ha Caesar Massilia-narratívája antimodell volt Lucanus számára. Annak ellenére, hogy meggyőző példák vannak arra vonatkozóan, hogy Lucanus a *Commentari*ban lévő narratívák alapján tényleg „antipárhuzamokat” hoz létre a *Pharsaliában*, minden szembetűnő különbségnél ezt még abban az esetben sem lehet kizárólagos költői motivációként értelmezni, ha az adott szövegrésznél egyébként valószínűsíthető, hogy jelen vannak bizonyos „antipárhuzamok.” Domitius kihagyása történhetett akár a *varietas*-elv vagy egyéb irodalmi megfontolások alapján is, ahogy erre Ahl is utal, hiába tekinthető ez nyilvánvaló ellentétnek a Caesarnál fellelhető érvrendszerrel szemben. Nem feltétlenül lehet minden ilyen nyilvánvaló ellentétre alkalmazni az antimodell-elméletet sem, mert az eltérések adott esetben másból – vagy másból is – fakadhatnak.

Összegzés

Összegzem, hogy a vizsgálatom alapján milyen következtetéseket tudok levonni. A hipotézis, hogy az antimodell-elmélet a kiválasztott *Pharsalia*-részlet esetében is érvényes, véleményem szerint igazolható. Eredményeim alapján úgy gondolom, hogy Lucanus a vizsgált részlet elkészítéséhez forrásként használta Caesar *Commentariiját*, hiszen az ott megszólaló narratíva bizonyos elemei kimutathatóak, és illeszkednek is az antimodell-elmélet megállapításaihoz. Ezt példázzák a bemutatott többszörös szövegszerű párhuzamok és „antipárhuzamok”, és a Caesar üzeneteit átalakító, és azokkal szembemenő narratív üzenetek. Domitius szerepének a vizsgálata alapján hasonló következtetéseket tudok levonni: Lucanus kifejezetten Caesar szövegével „játszik”, és ennek az elemeit használja fel, és írja felül úgy, hogy ez versenyre kelhessen Caesar önreprezentációjával, és a Lucanus által láttatni akart Caesar-képet tárja az olvasók elé. Ebből kiindulva azt gondolom, hogy az antimodell-elmélet alapvetően helyes, és érvényes az adott részletre is. Óvatosságra int viszont az azzal kapcsolatos vizsgálat, hogy mi lehetett az oka, hogy Lucanus kihagyta Domitiust a Massilia-epizódból. Véleményem szerint Domitius nem azért hiányzik a Massilia-epizódból, mert Lucanus így reagált volna arra, hogy *Commentariiben* Domitiust az a vád éri, hogy ő a konfliktus kiobbantásának a fő felelőse. Annak alapján, hogy Lucanus másutt hogyan szerepelteti Domitiust, bizonyos, hogy másképpen is meg tudta volna oldani, ha ez lett volna a cél, ezért más megfontolás állhatott a háttérben. Ez pedig óvatosságra int az antimodell-elmélettel szemben is: alapvetően érvényes, de nem lehet minden nyilvánvalónak tűnő ellentétre alkalmazni. Hogy még jobb rálátást nyerjünk arra, hogy Lucanus hogyan használta az alkotás során Caesar szövegét, érdemes lenne megvizsgálni a Massilia-narratívák egyéb, párhuzamos részeit is, arra koncentrálva, hogy kimutathatóak-e olyan további szövegszerű párhuzamok, motivikus egyezések, mint az általam vizsgált két szövegrésznél. Ezzel egyrészt hasznos adalékokat lehetne a Lucanus-kutatás számára biztosítani, másrészt egy ilyen irodalmi vizsgálat a bevezetésben kifejtett érv alapján premisszája lehet egy Lucanust illető történeti vizsgálatnak: ha bebizonyosodik, hogy Lucanus adott szöveghelyeket illetően kizárólag Caesar érveire reagál ott, ahol eltérés van a két narratíva között, az felveti annak gyanúját, hogy a *Pharsalia* érintett részei sem bírnak történeti szempontból forrásértékkel.

Bibliográfia:

AHL, F. M. (1976): *Lucan: An Introduction*, London

ALBRECHT, M. (2012): *Geschichte der römischen Literatur – von Andronicus bis Boethius und ihr Fortwirken*. Berlin-Boston

BACHOFEN, A. (1972): *Cäsars und Lucans Bellum Civile: Ein Inhaltsvergleich*, Zürich

BARWICK, K. (1951): *Caesars bellum civile (Tendenz, Abfassungszeit und Stil)*, Berlin

Caesar: *Commentarii de bello civili*.

CARTER, J. M. (1991): *Julius Caesar - the Civil War books I & II*, Oxford

COLLINS, J. H. (1952): *Propaganda, Ethics, and Psychological Assumptions in Caesar's Writings*, Frankfurt am Main

FANTHAM, E. (1992): *Lucan, De Bello Civili, Book II*. Cambridge

GRILLO, L. (2012): *The Art of Caesar's Bellum Civile – Literature, Ideology, and Community*, Cambridge

GRISSET, E. (1954): Lucanea I: Le due Farsaglie. *RSC* 2, 109-113.

HAFFTER, H. (1957): "Dem schwanken Zünglein lauschend wachte Caesar dort" *MH* 14/2, 118-126.

HAVAS L. (1969): Bevezetés. In: *Caesar – A polgárháború. Commentarii de bello civili* (Auctores Latini IX.), Budapest, 5-39.

HUNINK, V. (1992): *M. Annaeus Lucanus: Bellum civile book III, a commentary*, Amsterdam

JOSEPH, T. A. (2018): Caesar in Vergil and Lucan. In: *The Cambridge Companion to the Writings of Julius Caesar* (ed. Grillo, L. – Krebs, C. B.), Cambridge, 289-303.

JOSEPH, T. A. (2017): Pharsalia as Rome's 'Day of Doom' in Lucan. *The American Journal of Philology* 138/1, 107-141.

KRAUS, C. S. (2007): Caesar's Account of the Battle of Massilia (BC 1.34-2.22): Some Historiographical and Narratological Approaches. In: *A Companion to Greek and Roman Historiography*. (ed. Marincola, J.) Chichester, West Sussex, 371-378.

LEIGH, M. (2009): Neronian Literature: Seneca and Lucan. In: *A Companion to Julius Caesar* (ed. Griffin, M.), Malden, MA, 239-251.

LINTOTT, A. W. (1971): Lucan and the History of the Civil War. *The Classical Quarterly* 21/2, 488-505.

LOUNSBURY, R. C. (1975). The Death of Domitius in the Pharsalia. *Transactions of the American Philological Association* 105, 209–212.

MASTERS, J. (1992): *Poetry and Civil War in Lucan's Bellum Civile*, Cambridge

MASTERS, J. (1994): Deceiving the reader: the political mission of Lucan *Bellum Civile* 7. In: *Reflections of Nero: culture, history & representation* (ed. Elsner, J. – Masters, J.), London, 151-177.

MAYER, R. (1981): *Lucan, Civil War VIII*. Warminster

NAGYILLÉS J. (2015): „...venturi me teque legent.” Lucanus és jövőbeli közönsége. *Hereditas Graeco-Latinitatis* 2, 129-149.

O’HIGGINS, D. (1988): Lucan as Vates. In: *Classical Antiquity* 7/2, 208-226.

PICHON, R. (1912): *Les Sources de Lucain*, Paris

RADICKE, J. (2004) *Lucans poetische Technik. Studien zum historischen Epos*. Leiden.

RAMBAUD, M. (1960): L'opposition de Lucain au *Bellum Civile* de César. In: *Inf. Lit.* 12, 155-162.

ROCHE, P. (2019): *Lucan De Bello Civili Book VII*. Cambridge

ROSSI, A. (2001): Remapping the Past: Caesar’s Tale of Troy (Lucan ’BC’ 9.964-999). *Phoenix* 55/3, 313-326.

ROWLAND, R. J. (1969): The Significance of Massilia in Lucan. *Hermes* 97/2, 204-208.

TZOUKANAS, S. (2013): Caesar as “hostis” in Lucan’s “De bello civili”. *Bollettino di Studi Latini* 43, 510-525.

WICK, C. (2004): *M. Annaeus Lucanus: „Bellum Civile”, Liber IX., Kommentar*. Berlin-Boston

ZISSOS, A. (2013): Lucan and Caesar: Epic and Commentarius. In: *Generic Interfaces in Latin Literature: Encounters, Interactions and Transformations* (ed. Papanghelis, Th. D. – Harrison, S. J. – Frangoulidis, S.), Berlin-Boston, 135-150.

Szövegkiadások:

DUFF, J. D. (1928): *Lucan; the civil war (Pharsalia); Books I-X*. London. (Loeb)

PESKETT, A. G. (1914): *Caesar the civil wars*. London (Loeb)